

Csejdy Júlia

SOMORJAY SÉLYSETTE – PORTRÉ
KETTŐS FÉNYTÖRÉSBEN

Bár érdemek és eredmények méltatása a célja ennek az írásnak, a közeli szemlélő, aki az utóbbi huszonöt évben baráti tekintettel követte Sélysette pályáját és hivatali karrierje lezárulását, nem tudja eltitkolni a jelen helyzet és az idevezető út feletti keserűségét. A Sélysette által is végig hittel és lelkesedéssel képviselt szakma és a keretet adó műemléki intézményrendszer mára széthullott, az egykori pályatársak, kollégák már leginkább csak informális módokon kapcsolódnak egymáshoz és értesülnek egymás eredményeiről, kutatásairól. Kis, baráti körök megmaradtak, de a korábbi, mester-tanítványi viszonyt megteremtő műhelyek már nincsenek. Vitákat generáló elméleti vagy gyakorlati kérdések nem borzolják a kedélyeket, csak a legszűkebb szakma érdeklődésére számot tartó konferenciákon hangzik el néha kritikus szó. Rosszkedvünk telét tündöklő nyárra napsütés nem változtatta át és Sélysette a maga meg nem alkuvó módján már jó ideje nem vesz részt a „szakmai közélet”-ben. Pedig olyan személyiségről van szó, aki nem csak tudományos eredményekkel öregbítette a hazai műemlékvédelem jó hírét, hanem alakítója, több esetben programadó irányítója is volt a szakterületnek. Vallotta, hogy a műemlékvédelem a művészettörténet–tudomány körébe tartozik, hiszen a műemlékek ez utóbbi anyagát és forrását is jelentik, és ez az alapvetés határozta meg minden megnyilvánulását, tevékenységét. A mindenkori kormányzat képviselőit pedig kérlelhetetlenül emlékeztette, hogy nem csak erkölcsi, de törvény adta kötelezettségük is biztosítani a feltételeket a műemlékek felkutatására, megőrzésére és hozzáférhetővé tételére irányuló tevékenységek számára.

Intranszigns, impulzív és invenciózus. Ha már nem frakkokról, hanem embekekről írunk, akkor ez a három I ötlük az eszembe, amivel Sélysette karakterét, kutatói és vezetői habitusát is jellemezni lehetne. Ezekből is következően sokszor rögzös és nehezített volt gazdag műemlékes pályája, amelynek minden állomását nem idézem fel, de következők néhány fontos projekt, amelyeket ő kezdeményezett, irányított és többé-kevésbé végig is követhetett – már amennyire a műemlékvédelem turbulens évtizedeinek történései azt megengedték.

Sélysette angol-művészettörténet diplomája megszerzése után, 1981-ben lépett be a műemlékvédelmi hivatalba, lánykori nevén Országos Műemléki Felügyelőségbe és több mint harminc évig dolgozott kisebb-nagyobb megszakításokkal az utódintézményekben, nyugdíjba végül az ELTE BTK Művészettörténeti Tanszékéről ment. Először az OMF pécsi kirendeltségén volt kutató és Dávid Ferenc mellett részt vett Győr történeti belvárosának rehabilitációs programjában. Sok más pályatársához hasonlóan ő is Dávid Ferenc mellett sajátította el azokat a kutatási módszereket, amelyek a mai napig elengedhetetlenek egy helyszíni- és forrásku-

1. Somorjay Sélysette a Litea Könyvesboltban a 80 éves Koppány Tibort köszöntő kötet megjelenésekor, 2008 © B. Benkhard Lilla felvétele

tatáson alapuló építéstörténet és helyreállítási javaslat megírásához. A falkutatás módszertanát a gyakorlatban megtanuló és azt tovább örökítő, sőt külföldre is „exportáló” nagy generáció tagja volt.¹ Később a budapesti központban dolgozott az újonnan létrehozott topográfiai csoportban, majd 1992-től a topográfiai osztályon, amelynek 2001-től a vezetője is lett. Itt az általa kidolgozott koncepció szerint 1997-től megkezdett műemléki revíziót irányította. A terepmunka mellett az adatfelvétel, épületeket, együtteseket leíró és fényképező szakembernek minimálisan fel kellett dolgoznia a műemléki tervtár anyagát és Genthon István kéziratos topobibliográfiáját. Mondhatjuk, hogy milyen csekély az az információ, ami ezek-

¹ F. Dóczy Erika – Kovács Gergely: „Legyünk teljesen tárgyilagosak” – Interjú Hokkyné Sallay Marianne művészettörténésszel, 2. rész. *Enigma*, 31. 2024. No 121. 54–55, 65.

ből a forrásokból nyerhető, de az is igaz, hogy ilyen, az egész ország területére kiterjedő, egységes szempontrendszerű feldolgozás, amelynek másik legfontosabb hozadéka az objektumok, telkük, kertjeik stb. azonosítása volt, előzmény és utóélet nélküli a magyarországi védett műemlékállományt tekintve. A revízió anyaga szolgáltatva egyfelől az alapot a műemléki nyilvántartás megindult és máig be nem fejezett rendbetételéhez, másfelől a megyei Műemlékjegyzékekhez is. A sorozatszerkesztő Sélysette volt Haris Andreával együtt, azonban 2008-ig csak nyolc (és később plusz egy) kötet készülhetett el. Az történt, ami oly sokszor az intézmény történetében: az új vezető menet közben leállította a projektet, mondván majd egy általa elfogadott koncepció alapján kell folytatni...A koncepció azóta is várat magára, a feldolgozatlanul maradt revíziós lapok pedig csendesen avulnak és porosodnak.

Amellett, hogy pályája kezdetétől fogva falkutatást is végzett és kutatási dokumentációkat készített, leginkább a nyugat-magyarországi megyékben,² fontosnak gondolta újraindítani a hosszú évtizedek óta tetszhalott állapotban lévő műemléki topográfiai kutatásokat. Az intézményközi együttműködésben megvalósuló topográfiai kutatások és a megjelent topográfiai kötetek (1948 és 1987 között jelent meg a *Magyarország Műemléki Topográfiája* c. sorozat kilenc kötete) tanulságait, illetve a szakma és a szakterületet irányítók elvárásait is figyelembevéve újragondolta a magyarországi műemlékállomány (azaz műemléki értékű objektumok) feldolgozásának, egy strukturált, egymásra épülő adatfelvételi rendszernek a lehetőségeit. A nagytopográfiai munkák (pl. Veszprém megyében, Kőszegen) folytatása mellett, az emléktanyag folyamatos pusztulása miatt az országos értéktfeltárás, inventarizáció elindításának jelentőségét hangsúlyozta. Máig érvényes, fontos szempontokat sorolt fel, úgy mint: az emlékek minél nagyobb körének, minél gyorsabb feltárását, a helyszíni adatfelvétel és a (feladatspecifikusan eltérő mélységű) forráskutatás egyenértékűségét, az akár egyszerre több területen és többféle céllal készülő felmérések adatainak egyesítését. Elengedhetetlennek gondolta azt is, hogy a topográfiai kutatás, mint az örökségvédelem alapfeladata ne esetleges céltámogatásokból, hanem a Hivatal éves költségvetéséből valósuljon meg.³ Bár egységes szempontrendszer volt megadva, a folyamatos átszervezések és finanszírozási nehézségek, az elegendő számú szakember és a gyakornokrendszer hiánya etc. különböző mélységű értékteltárakat (inventáriumokat) eredményezett többek között Budapesten, a tolnai Sárközben, Tokaj-Hegyalján és néhány balatoni településen. Ideális esetben ezek az inventáriumok elegendő anyagot szolgáltattak (volna) kistopográfiákhoz, ma már forrásértékű dokumentumai, pillanatfelvételei egy

² Az 1980-as években Pécssett, az 1990-es években Komárom-Esztergom megyében, a 2000-es években a legtöbbet pedig Veszprém megyében (pl. Lovas r. k templom, Veszprém, Püspöki palota) és Fejér megyében (pl. Lovasberény, Cziráky-kastély) dolgozott, többször kollégákkal együtt, pl. Feld Istvánnal, László Csabával, Mentényi Klárával. A MÉM MDK Tervtárában több mint 70 db dokumentáció van, amelyeket önállóan vagy másokkal együtt készített, „műfaji” besorolásuk a kutatói jelentéstől a terjedelmes építéstörténeti tudományos dokumentációig terjed.

³ Somorjay Sélysette: Topográfiai kutatások a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál. *Műemlékvédelmi Szemle*, 12, 2002, 1. 151-161.

2. A magyar műemlékvédelem gyűjteményeit bemutató kiállítás megnyitóján, Gödöllő, 2011

ügyeleti vonalon is, azaz, hogy a levéltári-, restaurátori- és falkutatási eredmények a helyreállítási javaslatokban és a tervezgetések során, egy „műhelymunka” keretében hasznosuljanak. Újraindult az a rendszer, hogy megyékhez rendelt művészettörténészek voltak, akik a felügyelettel együttműködve az operatív munkákban is részt vettek. A minimális cél, hogy a beavatkozások során legalább dokumentálatlanul ne tűnjön el érték, a maximális cél pedig az anyagában való megőrzés kell, hogy legyen. A gyakorlati terepmunka során mindenki számára egyértelművé vált, hogy nem sikerülhet minden esetben a kutató szempontjait érvényesíteni, meg kell találni a „jelenérték” és „régiség-érték” közötti helyes arányt; a jelenhez közeledve megállapíthatjuk, hogy a „régiség-érték” egyre többször állt vesztesre. Mint oly sok jó kezdeményezésnek, a következő évtizedben ennek se lett folytatása, a hatóság és a kutatók ritkán megvalósuló, ad hoc jellegű együttműködését ma már szinte mindenki természetesnek veszi.

A tudományos programok megalkotásán túlmenően Sélysette fontosnak gondolta az operatív műemlékvédelem kereteit biztosító jogszabályi háttér megalkotásában való aktív részvételt is. A rendszerváltó generáció tagjaként még hitt abban, hogy az aktorok – műemléktulajdonosok, beruházók, az állam etc. – a közös, nemes célt jogkövető módon, a legjobb tudásuk és szándékok mentén igyekeznek majd elérni.

azóta folyamatosan pusztuló, átalakuló épületállománynak. Számos védési javaslat is született, de azt talán említeni sem érdemes, hogy az elkészült anyagokat hozzáférhetővé tevő, strukturált adatbázis azóta is várat magára.

2005-ben jött létre a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalon belül a Műemlékvédelmi Tudományos Intézet, amelynek programját szintén Sélysette dolgozta ki és igazgatójává is kinevezték.⁴ Az egyik legfontosabb kitűzött cél az volt, hogy a Hivatal által meghozott építéshatósági döntések minden esetben tudományos megalapozottsággal történjenek. Ennek megvolt a hagyománya 1992 előtt és ezt kellett feléleszteni a tudományos és a fel-

⁴ Harangi Anna: „A most megalakuló intézetet nem a semmiből kellett kitalálni, a jól működő műemlékvédelemnek megvoltak a hagyományai.” Interjú Somorjay Sélysette művészettörténésszel, a Műemlékvédelmi Tudományos Intézet leendő igazgatójával. *Műemlékvédelem*, 49. 2005. 103–106. Somorjay Sélysette feljegyzése dr. Varga Kálmán elnök részére a KÖH-on belül felállítandó „műemléki intézet” ügyében. 2004. október 29.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatainak fényében gondolhatjuk ezt megmosolyogni valónak. Időt, energiát nem sajnálva írta a különböző tervezeteket, jogszabályokat véleményezett, néha eredményes, még többször terméketlen egyeztetésekre járt. Közben gyakran kesergett afelett, hogy alig jut ideje kutatni, publikálni, de honleányi kötelességének gondolta, hogy küzdeni kell egy olyan központi intézmény megmaradásáért, jobbításáért, amelyben a rokonszalmák képviselői a törvényi keretek által meghatározott módon, vállalva szolgálják a műemlékek ügyét. Elsősorban nem az ő és a vele egyetértésben dolgozók fiaskója, hogy a központi intézmény szétszórátott és a tudományos alapokon nyugvó műemlékvédelem a folyamatos jogszabálymódosítások, intézményátalakítások során leginkább speciális építésügyi-hatósági kérdéssé degradálódott. Az igaz, hogy a szakma kevés időt szánt a műemlékvédelem „társadalmiasítására”, arra, hogy a műemlékek védelmének különféle módozatai, aspektusai elfogadottabbá, közérthetőbbé váljanak. Pedig ő is felismerte, hogy a hatékony örökségvédelem egyik lényeges eleme, ha meg tudjuk indokolni, azt, hogy mit miért védünk. Ennek egyik fontos hozadéka volt, amikor Sélysette és Lővei Pál tanulmányt tettek közzé a műemlékké nyilvánítás elméletéről és gyakorlatáról. Később pedig Győr Attilát is bevonva leírták a védetté nyilvánítás szempontrendszerét, ami ugyan soha nem vált hivatalos dokumentummá, de alapjául szolgált a védendő értékek kiválasztásának és az akkor még számosnak mondható védetté nyilvánítási rendeletnek.⁵ A tanulmányban megfogalmazták azt a fontos elvet, ami az alapja kell(ene), hogy legyen minden koncepciózus és nem tűzoltás jellegű védési tevékenységnek, azaz, hogy nem elit emlékek skanzenének a létrehozása a cél. A műemlék legfőbb, valamennyi emlékre kiterjedő ismerve a 19. századi elnevezéssel (műemlék=művészeti emlék) elentétben nem a művészi megjelenésben rejlik, hanem a történeti értékben, ami persze manifesztálódhat esztétikai formában, az egykori funkció tipikus vagy egyedi jellegében, a településképi jelentőségben etc. Csak röviden citálok ide néhány kritériumot, azok részletezése nélkül, de ez is elegendő, hogy érzékeljük mi minden menekülhetett volna meg, ha a védelem a dokumentum szellemében folytatódott volna. A védendő műemléki érték kiemelkedő jelentősége megmutatkozhat a korában (lényeges része korábbi 1875-nél, síremlékeknél 1830-nál), az emlék létrehozásában megnyilvánuló közösségi akaratban (azaz 1867–1956 közötti középületek), egyediségében (különleges művészeti érték, jelentős alkotó műve vagy egy típus ritka reprezentánsa), vagy tipikusságában (pl. típus legértettebb formája, legkorábbi vagy legkésőbbi emléke). Fontos és ugyanakkor az egyik legnehezebben megokolható kritérium a védendő emlék tipikussága, de a fentiek jól mutatják, hogy milyen komplex módon kísérelték meg definiálni a műemléki érték fogalmát. Bár néhány évig valóban felpörgött

⁵ Somorjay Sélysette – Lővei Pál: Főmű és átlag – a műemlékké nyilvánítás elveiről. *Műemlékvédelem*, 47. 2003. 74–80.; Somorjay Sélysette – Lővei Pál – Győr Attila: A műemlékké nyilvánítás szempontrendszere. *Műemlékvédelem*, 57. 2013. 33–34. A dokumentum „hivatali karrierje”-ről ld.: Fejérdy Tamás: Jegyzékek és változások. A műemléki védelem 1949–1992 között. „A védelem körei.” Szerk. Bardoly István, Haris Andra. Budapest, 2022. 37–68. és Győr Attila: Elvek és valóság között. A védetté nyilvánítás elmélete és gyakorlata a KÖH Védési Osztályán, 2001–2012. Uo., 69–72.

3. Passuth Krisztina 80. születésnapján Rényi Andrással, 2017

a műemléki védelem, egyéb tényezők már akkor is befolyásolták a folyamatokat, lett légyen szó akár a korszak és egyben az építész kiemelkedő alkotásáról. Ilyen volt pl. a győri kórház klubháza (Ivánka András, 1969) és a farkasréti Minden-szentek r. k. templom (Szabó István, 1973) esete a Minisztériummal. Nem sikerült a támogatási rendszert sem kiépíteni, pedig évtizedek óta ismételtgettük a bolderabb vidékeken már régóta létező feltételek szükségességét, azt, hogy a tiltás mellett mindenki által igényelhető anyagi kompenzáció is járuljon. Ebben sem követjük az angolszász mintát, holott náluk a „carrot and stick” egyidejű alkalmazása a műemlékvédelemben (is) régóta bevált módszer.

Végezetül Sélysette számos műemlékvédelmi témájú publikációja közül kiemelek egyet, amelyben az erudíció és a téma kényessége ellenére megfogalmazott egyértelmű állásfoglalás számomra az utóbbi évtizedek egyik legfontosabb írásává tették a konferencián elhangzott, majd írásban is megjelent elemzést.⁶ Pedig „csak” annyit tesz, hogy újra olvassa az eredeti forrásokat, az unos-untig ismételt fogalmakat megtisztítja a hozzájuk tapadt, érdekevezérelt értelmezésektől és visszahelyezi őket eredeti kontextusukba. A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai alapján meggyőzően bizonyítja, hogy a liturgikus élet megújításának ügyét a zsinat nem kapcsolta össze a liturgikus tér kialakításának kérdésével, nem ad gyakorlati útmutatást, csak a meglévő térszerkezet, berendezés felülvizsgálatáról rendelkezik a „megújított liturgia” szempontjainak megfelelő szellemben. Nincs szó például az oltárnak a hívek felé fordításáról, azaz az alkalmazás során kiterjesztett értelemben hivatkoznak a dokumentum megállapítá-

⁶ Somorjay Sélysette: A II. Vatikáni Zsinat hatása a liturgikus terekre. *Átalakulások. A liturgikus terek és a műemléki érték*. Szerk. Haris Andra, Bardoly István. Budapest, RÉKE, 2019. 21–42.

4. Somorjay Sélysette Kőszegen a Szent Jakab-templomban, 2022 © B. Benkhard
Lilla felvétele

saira. A hívők „aktív részvétel”-re való utalás is kifejezetten lelki attitűdként fogalmazódik meg a zsinat dokumentumaiban, mégis azóta folyamatos az arra való hivatkozás a szakrális építészeti irodalomban. Az 1960-as években elindult templombelső-átalakítások mindenhol az Országos Liturgikus Tanácsok instrukciói alapján, illetve a műemlékvédelem által megfogalmazott alapelvek szerint történtek, a klérus egy részének támogatásával. A zsinatot jóval megelőző, 1924-ben Rudolf Schwarz tervei alapján megvalósult és liturgikus eseményeknek otthont adó rothenfelsi lovagterem új építészeti formanyelve pedig állandó kiindulási alapja a történeti szakrális épületeket a „zsinat szellemében” átalakító, letisztult tereket megálmo-

dó egyházi megrendelőknek és tervezőknek. Ilyen volt többek között a pannonhalmi bazilika 2012-re elkészült átalakítása, erről összegzően ezt olvashatjuk: „A vágytól a megvalósulásig vezető út gazdag szempontrendszerét is megismerhetjük, első kézből, a szerzetesi közösség interpretációjában. Egyetlen tényező nem szerepel ezek között: a műemlékvédelmi, az a kérdés (ami fel sem merül), hogy mik ennek az ősi templomnak a különböző korokból fennmaradt, egymásra rétegződött értékei és vajon hogyan lehetne ezeket megőrizni úgy, hogy a régi-új szerzetesi használatnak meg tudjon felelni. A vezérlő elv a saját vízió, a védőpajzs a II. Vatikáni Zsinat [...] Egy erős, a Riegl-i értelemben vett jelenértéket előnyben részesítő és a II. Vatikáni zsinat tekintélyére hivatkozó építetői szándékkal szemben gyenge és eszköztelen műemlékvédelem állt.” Sélysette már 2009-ben felismerte/megsejtette a műemlékvédelem egyetlen szakintézményének bekövetkező felszámolását, az ő fejéből pattant ki egy szakmai civil szervezet létrehozásának ötlete és a célok megfogalmazásában is oroszlánrészt vállalt. És valóban, mára a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete (RÉKE) havi rendszerességgel megrendezett előadásai, éves, tematikus konferenciái, kiadványai jelentik az egyetlen állandó szakmai fórumát az elemeire hullott műemlékvédelem elméleti és operatív területein dolgozó munkatársainak.

Töredékesen sikerült csak felvillantani Sélysette termékeny pályájának néhány mozzanatát, de mindezekből is egyértelmű, hogy a magyar műemlékvédelem meghatározó személyiségének lehetünk kor- és pályatársai, akivel a szakmát „megváltó” beszélgetéseken kívül mindig élvezet volt irodalomról, zenéről, a világ történéseiről eszmét cserélni.